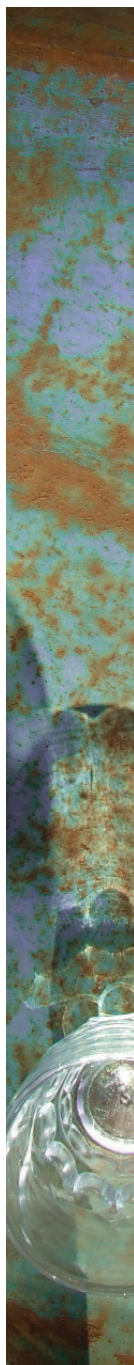

Nagy Balázs

Behálózott szövegek*Értelemkeresés a virtuális textusok világában**„Milyen szép lenne a világ, ha volna szabálya,
hogyan forgolódjunk a labirintusokban!”**Umberto Eco: A rózsza neve*

Online regény, interaktív vers, sms-költészet, virtuális szeminárium, versgenerátor, blog, hipertext, digitális klasszika, elektronikus könyvtár. Beszélünk mi internetül? Ismerjük ezeket a fogalmakat, melyek az informatikai fejlődéssel együtt járó változások eredményei és az irodalomban is mérföldkőnek számítanak? Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy olyan a digitális technikákon alapuló új közlésmódok és műfajok jönnek létre, melyek az irodalom fő tényezőire is hatást gyakorolnak. Befolyásolják az alkotás folyamatát, a befogadó viszonyulását, s magát a középpontban álló irodalmi művet is, s ezáltal évszázados, évezredek hagyományok alakulnak át. Kialakulóban van egy új tudomány, a bölcsészeti informatika, mellyel kapcsolatban nem túlzunk, ha az interdiszciplinaritás fogalmát használjuk, hiszen az említett tendenciáknak filológiai, nyelvészeti, pedagógiai és szociológiai vonatkozásai is vannak, s az említett sor még így sem mondható teljesnek. Az új közlésmódok és új műfajok, virtuális textusok vizsgálata során először is arra kell választ találnunk, hogy az elektronikus irodalom változatai mennyiben hoznak tartalmi változást a nagy hagyományokra visszatekintő műfajokkal szemben. Formai tekintetben, illetve szerkezetileg kétségtelenül sok új vonást tartalmaznak a nyomtatott és lineáris szövegekhez viszonyítva, de kérdéses, hogy milyen tartalmi újításokkal jár a megjelenésük, beszélhetünk-e egyáltalán ebből a szempontból új keletű művekről, számolnunk kell-e a Neumann-galaxis befolyásával vagy nagyrészt a Gutenberg-galaxis új köntösben megjelenő írásairól van szó.¹ Bár a szociológiai szakirodalom szerint is a tudás átadásának első nagy forradalma a nyelv, a második az írásbeliség, a harmadik pedig maga a digitális kultúra, tény, hogy a mai kor embere nem mindig tud eligazodni az internet által fémjelzett új kultúrkörben, mely mára már megkerülhetetlen, jól elkülöníthető társadalmi jelenséggé vált, saját történelemmel, tradíciókkal, szlenggel és értékekkel rendelkezik. S talán ez utóbbi, az érték érdemel egy kicsit nagyobb figyelmet, hiszen az egyik fő kérdés az, hogy mi nevezhető egyáltalán ebben a közegben művészetnek, hordoz-e ez a kultúra magasabb értékeket, s milyen szempontok alapján tekinthetjük magát az internetet esztétikailag is értékelhető jelenségnek. A válaszokat részben a XX. századi avantgárdban kell keresnünk, ahonnan kezdődően a művészi tevékenység túllépte az esztétika addig ismert intézményes határait. Mára pedig a posztmodern esztétikai gondolkodás mérhetetlenül kiszélesítette azt a teret, ahonnan az esztétikai kritériumok származtathatják magukat. Ennélfogva bármi lehet esztétikai megítélés alá eső objektum, így a netművészet is. „Sem az esztétikai megítélés alá eső objektumoknak nincs behatárolt, konkrétan definiálható tartománya, sem pedig az értékítéletet megfogalmazó szubjektumnak nincsenek a korábbi esztétákhoz hasonló intézményesült jogosultságai.”² A válaszok másik része az internetes alkotások jellegében keresendő. Míg a hagyó-

mányos alkotásoknál a hordozó közeg, az alkotást befogadó tér a műalkotástól bizonyos értelemben független, addig maga az internet a műalkotás szerves elemévé, részévé válik. A hordozó média, s annak technológiai, és kommunikációs közegének változása a művektől szinte megkülönböztethetetlen, azokkal interaktív viszonyba kerül. Az internetes alkotások tartalma, formája és a felhasznált technológiája a hálózati kommunikációhoz kötődik és attól elválaszthatatlan. Nem vitatható, hogy az esztétikumnak egy minőségileg új megjelenési formájával találkozunk, amit ennek megfelelően tekinthetünk az esztétikai értékelés tárgyaként, és behelyezhetjük az esztétika viszonyrendszerébe, ha az idetartozó elemek változását szeretnénk vizsgálni. Természetes, hogy ha egy adott korszakra a valóság virtualizálódása a jellemző, akkor ez az esztétikum újraértelmezését követeli meg, s ezen a ponton kapcsolódunk kell a kánon fogalmához is, hiszen az esztétikum újraértelmezése maga után vonja a kánon újraértelmezését is. A kérdés az, hogy mennyire képes a mai kor embere erre az újraértelmezésre, s mi is az, amit újra kell értelmezni. Az új közlésmódok megítéléséhez s a már említett esztétikai újraértékeléshez kritériumok kellenek. A kritériumok segítenek abban, hogy kiszűrjessük a művek áradatából, mi az, amit irodalomnak tekinthetünk és mi az, amit nem.

Az ítéletalkotást meg lehet kezdeni az alkotói, s a befogadói oldalról is, de célszerűbb, ha a szövegjellemzőkből indulunk ki. Szöveg szöveg mondhatnánk, az elektronikus kultúra is betűkre épül, a számítógép képernyőjén is betűket jelenítünk meg, csakhogy ezek a szövegek alapjában véve más jellemzőkkel bírnak, s itt most egyáltalán nem a hordozó közegre gondolok, arra a mindig hangoztatott konzervatívabb kritikai nézetre, hogy az irodalom nem képzelhető el materiális kötöttségek nélkül, a könyv megfogható, tapintható valami, fétistárgy, ezzel szemben az új technológia által meghatározott világban az írás és az olvasás nem hordozza magában az objektum, az egyedi termék attribútumát. Ettől fontosabb, magára az írásműre vonatkozó különbség a szöveg szerkezete, mely a linearitás kényszerétől megszabadulva élhet a meghatározatlan kezdő és végpont illetve a középpont nélküliség előnyeivel. Folyamatosan és dinamikusan változó és módosítható, hivatkozásokkal könnyebben ellátható és átjárható, s az interaktivitásra is lehetőséget nyújt. De gondolnánk-e, hogy ez a modern technika által sajátos szakaszába segített írásbeliség több szempontból visszamutat az oralitás korába. Az írásbeliség előtti korban az irodalmi művek szájhagyomány útján terjedtek, szerzőjük személye kétséges vagy irreleváns volt, s a szöveg folyamatos módosulása és a különböző változatok békés egymás mellett élése hozzátartozott az irodalom létmódjához. Ugyanez a tendencia figyelhető meg a hálózati tartalmak esetében is: a szerző sok esetben ismeretlen, és a szöveg számos weboldalon, számos változatban él tovább. A másodlagos írásbeliség, a beszédközele írás a nyelvhasználatban, a stílusban is tetten érhető. Amíg a beszéd folyamatot egyéb kiegészítő, nonverbális jelek segítik, addig itt a vizuális megoldások töltik be ezt a szerepet. A hasonlóság egy másik fontos aspektusa, hogy, akárcsak az oralitás korában, itt sincs helye sznobizmusnak: az unalmas tartalmat a közeg – a peremvidékre száműzve – egyszerűen kiveti magából. Az új, kollektív műfajok kialakulását is segítő folyamat eredménye másodlagos oralitásnak is nevezhető.

A szövegek fő jellemzőjét, a szerveződési elvet merőben változtatta meg egy új fogalom, a hipertext, mely ugyan még kialakulatlan terminológiával bír, közel sem újkeletű írásmódot takar. Az irodalomtudományban számos olyan példát talál az olvasó, melyek által a hipertext nyomaira bukkan. A hipertextuális szervezettség nyo-

mai közismerten jelen vannak a tradicionális módon nyomtatott irodalomkritikai, irodalomtudományi munkákban is azért, hogy azokban bizonyos szövegrészekben más szövegekből származó idézetek találhatók, egyes szövegrészekhez lábjegyzetek tartoznak, ezek adott esetben bibliográfiai utalásokat tartalmaznak. Ilyen nem-lineáris szerkezetű, a hagyományostól eltérő idősíki szöveg a lábjegyzetekkel ellátott szöveg vagy a választható szálakon futó kalandregény is. Azonban bármilyen rafináltan építkeznek is egy nyomtatott szöveg, jellegénél fogva képtelen megkerülni a térbeliségből adódó sorrendiséget, és így olvasási tapasztalata eltér a digitális szövegtől. Ezért szerencsésebb, ha a hipertext terminust kizárólag olyan elektronikus szövegekre alkalmazzuk, melyek nonlineáris szervezethez, szövegdarabok linkekkel összekapcsolt sorozatából állnak, különböző útvonalakat kínálva az olvasó számára. A befogadó választása miatt interaktív lett a dokumentum linkeket biztosít az olvasónak a szövegek közti átjárhatóság céljából. A szerző számára lehetővé teszi a nonszekvenciális, azaz a folytonosság nélküli írást a maga tiszta formájában. A szövegek eddig azért voltak folytonosak, mert a könyv oldalai egymás után következtek. Sok írónak kedvét szegte, hogy ki kellett választania egy szekvenciát gondolatai közléséhez. Minden szekvencia önkényes, és ami megfelel az egyik olvasónak, az zavarja a másikat. Számptalan író kísérletezett és kísérletezik ma is az írás nem folytonos formáival, aminek új lehetőségét nyitja meg a hipertext. A szekvenciák önkényességénél felvetődik azonban a kérdés, hogy a linkek mennyire a szerző akaratából, esetleg orránál fogva vezetnek az olvasót. A hipermediumok alkotóinak egyik alapkérdése, hogy hogyan célszerű eljárni egyrészt a befogadók megfelelő orientálása, másrészt a hatékony és élvezetes navigálás biztosítása érdekében. Alapvető elvárás, hogy a hipermediumok minden esetben manifesztálódjanak, hiszen az elemek kapcsoltságának hangsúlyozása már felébreszti a befogadóban a relációs gondolkodás készségét. A hipertext kétségkívül egyik legizgalmasabb tulajdonsága, hogy szerteágazik, és ezáltal időnként bonyolulttá, akár követhetlenné is válik. Olyan lesz, mint egy labirintus, amelyből mindinkább belemerülve a szövegbe egyre nehezebb lesz kijutni. Meg lehet-e állítani az időt ebben a labirintusban, és a szöveg síkjából kiemelkedve számunkra tetszőleges helyen landolni? Iszonyatos kettősség jellemzi ezt a labirintust, hisz bárhová el lehet jutni, de többnyire mások által vágott utakon. Furcsa helyzetbe kerül az olvasó, ugyanis a szabad asszociációk helyett a szerző által megadott linkeken haladhat csak tovább, vagyis a szerzői asszociációt kényszerül használni. Így a linkek a szövegben kötelező asszociációnak tekinthetők, de mégsem pusztán részek összekötését jelentik. Pontosabban fogalmazzunk, ha úgy határozzuk meg, mint egy lehetőséget, hogy a szöveg egyik pontjáról a másakra ugorjunk, sőt továbbhaladhassunk más szöveg felé. S ezen a ponton kell kapcsolódnunk egy másik, a hagyományos szervezethez textusokkal kapcsolatban megjelent, ám a posztmodern irodalomelméletek által középpontba állított fogalomhoz, az intertextualitáshoz. Eszerint a mű és a befogadó kapcsolata, s az ebben realizálódó értelmezés szövegháló bonyolult rendszereinek az idő folyamataiban előrehaladó érintkezéséből áll fel. A jelentések a mű – befogadó dialógusokból (utalok Gadamerre) egymást építik fel. Az irodalomelmélet területén Jacques Derrida és Roland Barthes fémjelzi azt a fő irányt a hipertext szakértői közül, akik szerint a linearitás s a hierarchia fogalmára épülő konceptuális szerkezetet fel kell váltani egy multilinearitáson, kapcsolóelemeken s hálózatokon alapuló szerkezetnek. Roland Barthes olyan leírást ad az ideális textualitásról, mely pontosan megegyezik azzal, amit számítógépes hipertextnek nevezünk. Valójában a hi-

pertext szinte szó szerint megtestesíti Derrida elgondolását is a középpont nélküli szövegről, s könnyen összefüggésbe hozható a dekonstrukció szövegfogalmával, mely szerint a szöveg nem egy befejezett korpusza az írásnak, nem valamiféle könyvbe zárt tartalom, sokkal inkább határokon és kereteken áthatoló entitás.³ Az új médiumban s ennek kifejezési formájában, a hipertextben számos olyan lehetőség rejlik, amely eddig elképzelhetetlen perspektívákat nyitott meg az irodalomban, s sokan az esélyt látják arra, hogy megvalósuljon a barthesi értelemben vett ideális szöveg, az a sokrétű hálózat, melynek nincs kezdete, reverzibilis, több bejárattal rendelkezik, melyek közül egyik sem nyilvánítható főbejáratnak. A dokumentumok, illetve azok szegmensei közt közvetlen kapcsolatot biztosító linkelhetőség kiszabadította az írást a linearitás korlátai közül: a linkek révén könnyűszerrel valósíthatók meg olyan narratív struktúrák, melyeket a nyomtatásban megjelent szövegek a legrafináltabb írói fogások révén sem tudtak létrehozni. Mindemelllett megteremtődik az azonnali olvasói visszacsatolásnak a lehetősége, az aktív olvasói hozzáállást sürgető szövegstruktúrák pedig összefoldozni látszanak azt a szakadást, amely a szöveg írója és olvasója között az irodalomban fennáll: az olvasó a szöveg egyszerű fogyasztójából annak létrehozójává, társszerzőjévé léphet elő.⁴ Ez a jelenség az ún. „szerző-olvasó” megteremtésével az irodalom alaptényezőinek megváltozását eredményezi, összhangban az intertextualitásnak a textuális kontextus hagyományos alapfogalmait – szerző, olvasó – szétbontó elvével. Századunkban a szövegek közöttiség fontos a kánon kijelölésében is, az által a jellemzője által, hogy szinte bárhol és bármikor bármilyen szöveget képes a szövegösszefüggésbe úgy belevonni, hogy az „új” szöveg a már meglévő szövegeknek új értelmet ad, illetve a már meglévő szövegek az intertextualitás összefüggésébe helyezik az új szöveget, vagyis értelmezik, kommentálják azt.⁵ A hipertext jó termőtalaja lehet további szövegelméleteknek. Azok az elméletek, melyek eddig nehezen voltak képesek önigazolásra, és körül kellett írni tárgyukat, most érvényesülhetnek; ami nyomtatásban erőltetett volt, most hirtelen egyszerű és érthető – természetes lesz.

A kánonkutatásnak persze a hagyományos irodalmi korpuszt tekintve is számos kérdést kell megválaszolnia, az elektronikus irodalom esetében azonban még nehezebb dolga van, hiszen minden kánon távlatot tételez fel. Az újszerűség jegyében nehéz értékelnünk, ugyanis szempontjainkat a történeti vonatkozások később kiegészíthetik, módosíthatják. Azt semmiképp nem lehet még látni, hogy mennyire lesz határozott az elektronikus kommunikáció kánonalakító funkciója, már ami a nemzeti kánont vagy ún. top-down kánont illeti, ha lehet egyáltalán ilyenről beszélni. Érdekesebb az a kérdésfelvetés, hogy milyen lesz a digitális kultúra saját kánonja vagy épp milyen problémákat vet fel a kanonikus kulturális tartalmak megjelenítése a digitális térben. Az új közlésmódok kanonizálását illetően pedig legigazabb lehet Szegedy-Maszáék Mihálynak a történeti és művészi érték viszonyával kapcsolatban tett kijelentése: „A művészet értelmezésének nem a kanonizált szövegek rangjának megerősítése az igazi próbája, hanem a még nem szentesítettnek a fölfedezése.”⁶ Ez a fölfedezőit viszont közel sem lesz problémamentes, mert bár az internet sokak szerint hasonló mértékben változtatja meg kommunikációs szokásainkat, mint ahogyan a könyvnyomtatás megjelenése tette azt egykoron, a világháló legalább annyira mutatja a tudás további fragmentálódását, mint az új totalitás lehetőségét. A hipertext a fentebb vázolt előnyei ellenére sem segíti azon képességünk fejlődését, hogy az információkat struktúrákba rendezzük, hogy különbséget tegyünk a fontos és a lényegtelen között, hogy fogalmainkat hierarchikusan építsük

fel. A linkek sokak szerint gátolják a szövegben való elmerülést, valahányszor a felszínre hozzák az olvasót, ugyanis a nem-linearitásnak köszönve mintegy sürgetik, fusson végig a szövegen. Az olvasás aktusából kimarad az elmélyülés, a szövegbe zárt jelentések keresése pedig kevesebb teret kap, vagy teljesen elvész, ami a hierarchikus tudásblokk egyéni dekonstrukciójához vezet. A virtuális textusokkal kapcsolatban tehát számos kérdés megfogalmazható, de a kifejtett válaszokkal szinte mindig adósok maradunk.

JEGYZETEK

1. Vö. *A 21. századi kommunikáció új útjai*. Tanulmányok. Szerk.: Nyíri Kristóf, MTA Filozófiai Kutatóintézete, Budapest, 2001.
2. <http://www.inco.hu/inco0401/global/cikk9h.htm> (Szűcs Olga: *Gondolatok a netművészetről*)
3. Ld. Bókay Antal: *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 378.
4. <http://mek.oszk.hu/02300/02313/html/> (A hipertext)
5. Vö. Szegedy-Maszák Mihály: *Irodalmi kánonok*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 1998. 192.
6. Szegedy-Maszák Mihály: *A kánonok szerepe az összehasonlító kutatásban = „Minta a szényegen” A műértelmezés esélyei*, Balassi Kiadó, Budapest, 1995. 98.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bókay Antal: *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- A 21. századi kommunikáció új útjai*. Tanulmányok. Szerk.: Nyíri Kristóf, MTA Filozófiai Kutatóintézete, Budapest, 2001.
- Szegedy-Maszák Mihály: *Irodalmi kánonok*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 1998.
- Szegedy-Maszák Mihály: *A kánonok szerepe az összehasonlító kutatásban = „Minta a szényegen” A műértelmezés esélyei*, Balassi Kiadó, Budapest, 1995.

INTERNETES FORRÁS

- <http://mek.oszk.hu/02300/02313/html/> (A hipertext)
- <http://www.inco.hu/inco0401/global/cikk9h.htm> (Szűcs Olga: *Gondolatok a netművészetről*)
- <http://magyar-irodalom.elte.hu/vita/> (Szűts Zoltán: *A hipertext*)